

Pamirštos Paulio Hymanso derybos: Vilniaus krašto klausimas Briuselyje ir Ženevoje 1921 m.

VILMA BUKAITĖ

Lietuvos nacionalinis muziejus, Arsenalo g. 1, 01143 Vilnius

El. paštas vilma.bukaite@gmail.com

Straipsnyje nagrinėjamas žinomo Belgijos Liberalų partijos politikio Paulio Hymanso (1865–1941) tarpininkavimas Lietuvai ir Lenkijai bandant išspręsti dėl Vilniaus krašto kilusį jų konfliktą. Pasitelkus Lietuvos ir Belgijos archyvų medžiagą, siekiama įvardyti P. Hymanso vaidmenį derybose, jo konsultantus ir bendradarbius, svarstyti pateiktų projektų šaltinius.

Raktažodžiai: Lietuvos Respublika, Lenkijos Respublika, Paulis Hymansas, projektas, derybos

IVADAS

1920 m. rudens mūšiai su lenkų kariuomene ilgam įsirežė į Nepriklausomybės kovų dalyvių atmintį. Spalio 9 d. generolo Lucjano Želigowskio vadovaujamiems daliniams, imitavusiems savarankišką sukilimą, pavyko vėl užimti Vilniaus kraštą. Iš jo į Kauną turėjo skubiai evakuotis neseniai grįžusios Lietuvos Respublikos institucijos. Tą pačią dieną Tautų Sąjungos Taryba pasmerkė Vilniaus krašto užėmimą, bet nenumatė sankcijų Lenkijai. Abiejų valstybių kariuomenės nutraukė kovas dar lapkričio mėn. antroje pusėje, tačiau jų politikai ir diplomatai toliau atkakliai gynė savas pozicijas. Skaitant 1921 m. lietuvišką spaudą, akivaizdu, kad joje itin svarbi Vilniaus krašto politinės ateities tema. Daugeliui lietuvių, ko gero, buvo sunku patikėti, kad Lietuvos kariuomenė į miestą, turėjusį tapti valstybės sostine, įžengs tik po aštuoniolikos metų. Ir šios valstybės politikai, ir visuomenė tikėjosi, kad Vilniaus kraštą galima susigrąžinti tarptautinėje arenoje parinkus tinkamus argumentus.

Dar 1920 m. rugsėjo 5 d. Lenkijos užsienio reikalų ministras Eustachy Sapieha buvo pateikęs Tautų Sąjungos Tarybai skundą, kaltindamas Lietuvą neutralumo sulaužymu Lenkijos ir Sovietų Rusijos kare. Spalio 20–28 d. Briuselyje įvykusioje šios tarptautinės institucijos dešimtojoje sesijoje teko spręsti kur kas sudėtingesnę problemą nei minėtame skunde – Vilniaus krašto priklausomybės klausimą. Tautų Sąjungos Tarybai pirmininkavęs P. Hymansas pasiūlė surengti ginčytinos teritorijos gyventojų apklausą – plebiscitą. Tokį būdą Tautų Sąjunga priėmė, nustatydamą tokių Vokietijos teritorijų, kaip Varmija ir Mozūrų žemė Rytų Prūsijoje, Aukštutinė Silezija, priklausomybę. Nesėkmes ten patyrusi Lenkija nebuvo suinteresuota plebiscitu ir norėjo kuo greičiau įtvirtinti susiklosčiusią padėtį.

Lietuvos vyriausybė pagrįstai abejojo, ar apklausos teritorijoje, ypač daugiakultūriame Vilniuje, atsirastų pakankamai norinčiųjų sieti ateitį su šia valstybe, ar pavyktų išvengti kraštą administravusios Lenkijos įtakos vietos gyventojams, o šiai palankūs plebiscito rezultatai grėšė savivalės įteisinimu. Siekdama nelikti viena akistatoje su priešininke, Lietuvos vyriausybė sutiko su plebiscitu, bet prieštaravo jo rengimui numatytoje valstybės sostinėje – Vilniaus mieste. Be to, lietuvių politikai pareikalavo, kad gen. L. Želigowskio vadovaujamos pajėgos būtų išvestos iš ginčytinos teritorijos.

Gruodžio 18 d. P. Hymanso pirmininkaujama Tautų Sąjungos Taryba nutarė rengti plebiscitą ginčytinoje teritorijoje ir užtikrinti tinkamą jo eigą, įvesdama tarptautines karines pajėgas. Vis dėlto 1921 m. pradžioje pradėta ieškoti kitų konflikto sprendimo būdų [30, 84–86]. Kovo 3 d. Paryžiuje posėdžiavusi Tautų Sąjungos Taryba atsisakė plebiscito Vilniaus krašte ir pasiūlė surengti abiejų šalių derybas. Jas vesti buvo paskirta P. Hymansui.

Iš protestantiškos žinomo belgų istoriko ir rašytojo Louiso Hymanso šeimos kilęs teisės profesorius ir advokatas P. Hymansas, vienas iš kairiojo Liberalų partijos sparno lyderių, 1921 m. jau buvo žinomas tarptautinės santarvės ir darnios partnerystės ambasadorius. Pirmojo pasaulinio karo pabaigos ir pirmųjų pokario metų (1918 m. sausio – 1920 m. rugpjūčio mėn.) užsienio reikalų ministras veikliai atstovavo Belgijos karalystei Paryžiaus taikos konferencijoje, vėliau – Tautų Sąjungoje. Dar prieš imdamasis Lietuvos ir Lenkijos ginčo, jis rūpinosi Malmedy miesto apylinkių atskyrimu nuo Vokietijos ir perdavimu Belgijai, dalyvavo apibrėžiant per Prancūziją, Belgiją ir Olandiją tekančios Šeldės (angl. *Scheldt*, ol. *Schelde*) upės tarptautinį statusą. P. Hymansas daug nuveikė, stiprindamas politinius ir prekybinius ryšius su Prancūzija, o ypač su Liuksemburgu ir Olandija. Tais pačiais 1921 m. jis dalyvavo kuriant Belgijos ir Liuksemburgo ekonominę sąjungą. Akivaizdu, kad belgų politikui gerokai sunkiau sekėsi išspręsti Lietuvos ir Lenkijos konfliktą. Jo memuaruose šis biografijos epizodas paminėtas tik probėgsmiais: „Tautų Sąjunga, kurioje atstovavau Belgijai, mane buvo įgaliojusi vadovauti Lietuvos ir Lenkijos deryboms ir parengti jų konflikto dėl Vilniaus sprendimą“ [34, 500]. Patrauklūs P. Hymanso gyvenimo faktai užgožė jo nesėkmingo tarpininkavimo šioms dviem valstybėms istoriją, kuri lieka mažai žinoma Belgijoje. Naujausioje Pauliaus F. Smetso parašytoje P. Hymanso biografijoje šiam jo veiklos epizodui paskirta tik pusė puslapio, pasakojime yra daug netikslumų [46, 283–284].

Lietuvių ir lenkų istorikų tyrimų siužetas, suprantama, buvo abiejų vyriausybių akistata. Regina Žepkaitė, Gintautas Vilkelis, Audronė Veilentienė, Piotras Łossowskis gana išsamiai tyrinėjo 1921 m. vykusią derybų raidą: abiejų valstybių delegacijų užsibrėžtus tikslus Tautų Sąjungoje ir pastangas juos įgyvendinti [41; 48–50]. Jų darbuose detalios išnagrinėtos derybų prielaidos, abu pagrindiniai susitarimų projektai ir kontrprojektai, Lietuvos valdžios institucijų [29; 31; 37] ir visuomenės požiūris [29] į siūlomus politinius kompromisus.

Šiame straipsnyje nagrinėsime mažai tirtą P. Hymanso vaidmenį derybų metu. Aptarsime šio politiko kontaktų lauką ruošiant pasiūlymus, įvardysime žmones, su kuriais Lietuvos ir Lenkijos tarpininkas kartu dirbo ir konsultavosi, taip pat P. Hymanso požiūrį į derybų eigą ir perspektyvas. Šiuos temas aspektus padeda atskleisti lietuvių istorikų dar mažai tyrinėti jo dokumentai. Briuselio laisvojo universiteto archyve (toliau AULB) saugojame jo absolvento ir dėstytojo P. Hymanso fonde (b. 209–211) ir Belgijos užsienio reikalų ministerijos archyvo (*Archives du Ministère des Affaires étrangères, Commerce extérieur et Coopération au développement du Royaume de Belgique*, toliau AMAEB) 1918–1940 m. politinės korespondencijos fonde (b. 10714) išliko šio politiko susirašinėjimas Lietuvos ir Lenkijos derybų klausimais.

Lietuvos centriniame valstybės archyve (toliau LCVA) esančiame 1918–1940 m. Lietuvos Respublikos užsienio reikalų ministerijos fonde išliko nemažai tyrimui aktualios medžiagos – instrukcijos, telegramos, oficialūs dokumentai, tarnybiniai laišakai, Lietuvos delegacijos pasitarimų protokolai, P. Hymanso susitikimų su abiem delegacijomis ir oficialių derybų posėdžių protokolai, 1921 m. Kaune įvykusios Lietuvos diplomatų konferencijos protokolai. Be to, tarp tame pačiame archyve prieinamų iš Jungtinių Tautų Organizacijos archyvo Ženevoje (*United Nations Archives at Geneva*, toliau UNAG) atgabtų lituanistinių bylų skaitmeninių kopijų yra ir Tautų Sąjungos Tarybos 1921 m. sesijų protokolai, jos pareigūnų tarnybinis susirašinėjimas. Prancūzijos užsienio reikalų ministerijos Politinės ir prekybinės 1918–1939 m. korespondencijos fonde (*Centre des Archives diplomatiques du Ministère des Affaires étrangères et du Développement international, Correspondence politique et commerciale, Europe 1919–1939, Lituanie* arba *Memel*, toliau *AMAEF, Lituanie* arba *AMAEF, Memel*) išliko ypač daug medžiagos apie pastangas sureguliuoti Lietuvos santykius su Lenkija. Lietuvos spauda nemažai rašė apie Briuselyje vykusias derybas, kartais ne tik atspindėdama, bet ir stengdamasi paveikti jų procesą.

Užsienyje esantys istoriniai šaltiniai, neskatindami kvestionuoti esminių tyrinėtojų išvalgų, gerokai papildo ir patikslina Lietuvoje prieinamą medžiagą. Gaila, tačiau šie dokumentai gana fragmentiški, tarp jų mažai atmintinų asmeninių pastabų ir kitas asmenines šio politiko nuostatas išryškinančių aspektų. Užrašai pateikia mažai konkrečios informacijos apie abiejų P. Hymanso pasiūlytų derybų projektų suformulavimą.

Straipsnio autorė nuoširdžiai dėkoja Lietuvos Respublikos ambasadai Belgijos Karalystėje, ypač ambasadoriui Gediminui Varvuoliui ir antrajai sekretorei Lilianai Jaroslavskai, paskatinusiems išsamiau domėtis abiejų valstybių dvišalių santykių tematika ir tarpininkavusiems susipažįstant su šiam tyrimui svarbiais archyvais.

P. HYMANO PASIRENGIMAS DERYBOMS

Dažnai susirašinėdamas Vilniaus krašto plebiscito klausimu 1920–1921 m. sandūroje P. Hymanas spėjo sukaupti būsimosioms deryboms reikalingų žinių apie šią teritoriją. Iš prieinamų šaltinių susidaro įspūdis, jog įvairiais Belgijos ir tarptautinės politikos klausimais užimto politiko pasirengimas lietuvių ir lenkų politikų akistatai Briuselyje truko neilgai. Turbūt jau laukdamas atvykstančiųjų jis aiškiai juto, kad abi valstybės gana santūriai vertino artėjančių derybų perspektyvas.

Vis dėlto Lietuvos vyriausybė 1921 m. kovo 12 d. oficialiai pranešė P. Hymansui sutinkanti dalyvauti derybose. Po savaitės analogišką pareiškimą jis gavo ir iš Varšuvos. Belgų politikas pakvietė abi delegacijas balandžio 18 d. susirinkti Briuselyje. Belaukdamas derybų pradžios jis konsultavosi su Tautų Sąjungos sekretoriumi Ericu Drummondu, jos Politikos sekcijos direktoriumi Pauliu Mantoux, jo pavaduotoju Pierre'u Denis, Santarvės valstybių vyriausybėmis, pulkininku Pierre'u Chardigny. Prancūzų karininkas P. Chardigny vadovavo net dviem tam pačiam klausimui tirti sukurtoms laikinosioms Tautų Sąjungos komisijoms: Karinės kontrolės komisijai ir Plebiscito komisijai. Net ir atsisakius plebiscito sumanymo, antroji veikė iki pat 1922 m. sausio mėnesio. Be P. Chardigny, joje dar dirbo britų generolas Alfredas Burtas ir keletas diplomatų: belgas Jeanas Naze, ispanas Pedro Saura, italas Alexandre'as Compansas di Brichanteau. Tiesa, Italijos vyriausybė kone pabrėžtinai nesidomėjo Vilniaus klausimu, visą atsakomybę už jį pavesdama Tautų Sąjungai. Šios valstybės atstovas liko tik „popieriniu“ komisijos nariu – jos veikloje faktiškai nedalyvavo.

Kiti Plebiscito komisijos nariai, kaip ir ankstesnioji Karinės kontrolės komisija, lankėsi Vilniaus krašte, bendravo su vietos žmonėmis, vėliau nuvykusi į Kauną ir Varšuvą konsultavosi su Lietuvos ir Lenkijos įtakingais politikais ir diplomatais. Balandžio 10 d. P. Hymansas susitiko su Plebiscito komisijos nariais. Jis ne kartą ir vėliau susirašinėjo ir prireikus susitikdavo su J. Naze ir ypač su pulkininku P. Chardigny. Prancūzų karininkas išsamiai referuodavo belgų politikui komisijos vizitų metu sukauptas žinias ir įspūdžius. Nors ir kritikuodavo lenkų radikalizmą, pranešimuose ir laiškuose P. Chardigny nevengdavo palankumo Prancūzijos sąjungininkei Lenkijai.

Dar kovo mėn. pabaigoje P. Chardigny Prancūzijos atstovui Tautų Sąjungos Taryboje Léonui Bourgeois ir P. Hymansui rašė, jog Lenkijos vyriausybė priimanti kvietimą vykti į Briuselį tik su išlyga, kad derybos atves abi šalis į federaciją, antraip sieksianti, kad Tautų Sąjunga surengtų plebiscitą, arba net organizuosianti jį pati. Pulkininkas pabrėžė, jog tarp lenkų politikų esama didžiulės požiūrio Vilniaus klausimu įvairovės, ir svarstė, kad jų nuostatų suderinimui dar reikėtų laiko [2]. P. Chardigny paminėjo, jog nekompromisinės laikysenos su Lietuva šalininkas Lenkijos atstovas Tautų Sąjungoje prof. Szymonas Askenazy'is esą nebūsiąs paskirtas atstovauti savo šaliai šiose derybose.

Lenkijos vyriausybė buvo įkūrusi pasiuntinybę Briuselyje, kuriai vadovavęs pasiuntinys Władysławas Sobańskiis taip pat susitikdavo su P. Hymansu. Balandžio 5 d. diplomatas pranešė belgų politikui: Lenkijos vyriausybė nesutinka su Tautų Sąjungos Tarybos reikalavimu išvesti generolo L. Żeligowskio vadovaujamų pajėgų nevietinius karius iš Vilniaus krašto, o maisto tiekimą šiai teritorijai patikėti Lietuvai. P. Hymansui leista suprasti, jog nenuolaidi Tautų Sąjungos laikysena „labai apsunkintų derybas“ [3]. Į šiuos Lenkijos vyriausybės reikalavimus buvo atsižvelgta.

Abi delegacijos Briuselyje pradėjo rinktis nuo balandžio mėn. vidurio. Lietuvos delegacijai vadovavo susisiekimo, finansų, prekybos ir pramonės ministras, atstovas Tautų Sąjungoje Ernestas Galvanauskas. Joje dirbo užsienio reikalų viceministras Petras Klimas, parlamentarai Vladas Jurgutis, Mykolas Sleževičius, ministras be portfelio žydų reikalams Maksas Soloveičikas, Generalinio štabo viršininko pavaduotojas Konstantinas Klesčinskis, laikinieji reikalų patikėtiniai Tomas Norus-Naruševičius Didžiojoje Britanijoje ir Oskaras Milašius Prancūzijoje bei Belgijoje.

Lietuvos delegacijos nariams rengiantis į kelionę, balandžio 16 d. maždaug valandos trukmės vyriausybės posėdyje E. Galvanauskas ir P. Klimas, dalyvaujant ministrui pirmininkui Kaziu Griniui, vidaus reikalų ir krašto apsaugos ministrams, išklaušė užsienio reikalų ministro Juozo Purickio „instrukcijų brevijorių“ [35, 68]. Kiti vyriausybės nariai jį papildė dar keliomis pastabomis. Delegacijai nurodyta ieškoti visų būdų, kurie, neužkirsdami kelio valstybės suverenumui, padėtų susitarti su Lenkija ir susigrąžinti Vilniaus kraštą. E. Galvanauskas gavo vyriausybės įgaliojimus prireikus daryti dideles nuolaidas: siūlyti šiai kaimyninei valstybei palankią prekybos sutartį ir kitus dvišalių santykių reglamentavimui ir stabilizavimui reikalingus susitarimus, bendrai naudoti Lietuvos uostus, sudaryti Lenkijai palankias prekių tranzito sąlygas, užtikrinti lenkams kultūrinę autonomiją Vilniaus krašte. Delegacija atsivežė ministerijos parengtus memorandumus Lietuvos ir Lenkijos santykių tematika, o jos spaudos atstovas, valstybinės spaudos agentūros „Elta“ direktorius Juozas Eretas – dar ir „aštuonias skrynias propagandos literatūros“ [35, 68].

P. Hymansas porą kartų išsamiai aptarė Lietuvos delegacijos poziciją su jos vadovu E. Galvanausku. Apie būsimas derybas pradėjo rašyti Belgijos spauda. P. Hymansas pateikė žurnalistams detalų pranešimą apie pasirengimą joms, P. Mantoux išsamiai papasakojo

apie Lietuvos ir Lenkijos konflikto raidą ir pastangas jį sureguliuoti. Į Briuselį pirmojo posėdžio išvakarėse atkeliavo ir Lenkijos delegacija. Dar balandžio mėn. pradžioje P. Mantoux pranešė P. Hymansui, kad Wincenty'o Witos vadovaujama vyriausybė vis dėlto delegacijos pirmininku paskyrė prof. S. Askenazy'į. Garbaus amžiaus žmogus neskubėjo į Briuselį. Kaip buvo teigiama, sveikatai pablogėjus, jis ketino prisidėti prie delegacijos vėliau. Derybų laikas Lenkijai nebuvo labai patogus – Užsienio reikalų ministerija rengėsi gegužės 2 – liepos 21 d. vyksiančiam „sukilimui“ Aukštutinėje Silezijoje. Sunku pasakyti, ar delegacijos pirmininko vėlavimą nulėmė būtinybė dalyvauti pasitarimuose, ar siekis pabrėžti Lenkijos dominuojantį vaidmenį derybose, ar asmeninės priežastys. Laikinai delegacijai pirmininkavo pasiuntinys W. Sobański. Gerokai mažesnėje Lenkijos delegacijoje dar dirbo Užsienio reikalų ministerijos Rytų skyriaus vedėjas Juliuszas Łukasiewiczus, parlamentaras Tomaszas Arciszewskis, pasiuntinys Bruselyje sekretorius Anatolis Mühlsteinas.

Balandžio 20 d. Belgijos užsienio reikalų ministerijoje įvyko pirmasis oficialus Lietuvos ir Lenkijos derybų posėdis. Jame dalyvavo po keturis abiejų valstybių atstovus, Plebiscito komisijos nariai ir Tautų Sąjungos sekretoriato Politikos sekcijos atstovai P. Mantoux ir P. Denis. Kreipdamasis į susirinkusius P. Hymansas pabrėžė, jog būsiąs ne tiek abiejų valstybių arbitras, kiek dvišalių tarpusavio derybų pirmininkas ir nešališkas patarėjas [5]. Politikas ragino abi puses nuoširdžiai stengtis siekiant veiksmingo kompromiso. Jam pasiūlius, nutarta pusantrus savaitės paskirti abiejų delegacijų tarpusavio konsultacijoms ir pasitarimams su P. Hymansu, kuriuose dažnai dalyvaudavo ir P. Mantoux, P. Denis, Plebiscito komisijos nariai. Jie teiravosi lietuvių apie siekiamos susigrąžinti teritorijos ribas, galimą lenkų kalbos statusą Vilniaus krašte, autonomijos suteikimo jam ir atskirų vietos karinių pajėgų steigimo galimybę, siūlė ginčijamos teritorijos padalijimą abiem šalims. P. Hymansas ragino abi valstybes kuo greičiau įkurti bent laikinuosius konsulatų, kurie gintų kaimyninės valstybės piliečių interesus, padėtų joms pažinti viena kitą ir spręsti mažuosius politinius nesutarimus.

Deryboms prasidedant, P. Hymansas neabejotinai turėjo atkreipti dėmesį į abiejų delegacijų vangumą ir pasyvumą. Nesulaukdamas S. Askenazy'io, jis ketino tęsti oficialias derybas be šio politikos [6]. Abiejų šalių interesai Bruselyje radikalčiai kirtosi: jei lietuviams buvo svarbu išsaugoti suverenumą ir atgauti Vilniaus kraštą, tai lenkai siekė išlaikyti šią teritoriją ir įtraukti Lietuvą į bendrą federacinę valstybę. Pasirengimo deryboms ir informacijos kaupimo laikotarpiu P. Hymansas akivaizdžiai stengėsi pabrėžti abiejų partnerių lygiavertiškumą, sukurti geranoriško ir pagarbaus dialogo atmosferą. Ko gero, ilgainiui jis vis santūriau vertino konstruktyvaus susitarimo galimybę.

PIRMASIS PROJEKTAS: FEDERACIJOS SUMANYMAS

Vos prasidėjus pasitarimams po pirmojo oficialaus derybų posėdžio P. Hymansas Lietuvos delegacijai įvardijo, kad abi valstybės galėtų vesti bendrą užsienio politiką ir netgi įkurti bendrą Užsienio reikalų ministeriją. Jo pašnekovai atsakė, jog su tokiu sumanymu nesutiktų nė viena Lietuvos vyriausybė, nes jis pažeistų valstybės suverenitetą. Išgirdęs nenuolaidų atsakymą, P. Hymansas balandžio 23 d. pirmąkart diskutuodamas su lietuviais ėmė karščiuotis: pabrėžė, kad nesutikus su nuolaidomis, Vilniaus problemos nepavyks išspręsti [35, 75]. Lietuviai primindavo, kad glaudus dviejų valstybių susiejimas yra pasikėsinimas į Lietuvos suverenitetą, tokiam bendrumui nepritaro nė viena jos vyriausybė: „savo suverenitetą mainyti ant Vilniaus – toje dilemoje Lietuvos vyriausybė ir tauta dar nežinia kurį pasiims kelią...“ [44, 121].

Atvykus S. Askenazy'ui, gegužės 2 d. ir 6–14 d. įvyko dar keletas oficialių derybų posėdžių. Jų metu P. Hymansas kaupė žinias apie Lietuvos ir Lenkijos atstovų nuostatas dėl galimo

susitarimo ir stengėsi palenkti abi delegacijas kompromisui. Tarpininkas rekomendavo muitų uniją, vėliau – bent muitų panaikinimą tarp abiejų valstybių, piniginio vieneto suvienodinimą, karinę sąjungą, užsienio politiką koordinuojančią komisiją. Ilgainiui P. Hymansas dar labiau griežtino toną ir gegužės 11 d. Lietuvos delegacijos atstovams nurodė du skirtingus pasirinkimus: „jei sąlygas priimsite, didžiųjų valstybių palaikymas užtikrintas, kitaip Vilniaus negausite, nebūsate *de jure* pripažinti, turėsite karą. Nors turite tinkamas sąlygas būti nepriklausomais, vis dėlto Jums dar daug ko reikia, kad galėtumėt nepriklausomai susitvarkyti ir gyventi“ [11].

Tautų Sąjungos Tarybos įgaliotiniui ne kartą teko raminti ir Lietuvos derybininkus, ir Lenkijos delegacijos vadovą S. Askenazy'į, kurie diskusijų metu nuolat oponuodami akivaizdžiai įsikarščiuodavo. Tik gegužės 10 d. P. Hymansas gavo progą pasidžiaugti, kaip tuomet atrodė, pirmu mažyčiu laimėjimu: abi valstybės sutiko įsteigti konsulatų Kaune ir Varšuvoje. Deja, šis jų pažadas liko neįgyvendintas.

Gegužės 13 d., ėmęs nerimauti dėl nerovingos derybų atmosferos, P. Hymansas lietuviams atvirai pareiškė: Tautų Sąjunga ir Santarvės valstybės remia Vilniaus grąžinimą Lietuvai, bet su sąlyga, kad abi valstybės sudarys glaudžią politinę ir ekonominę sąjungą [12]. Analogiški federaciniai sumanymai dar prieš kelerius metus buvo brandinami Lenkijoje. Federacijos, kurioje „Lenkija ves Lietuvos užsienio politiką“ [1], sumanymas buvo patrauklus ir Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministrui George'ui Curzonui [36, 191], ir Prancūzijos ministrui pirmininkui, ir užsienio reikalų ministrui Aristide'ui Briandui. P. Klimas dienoraštyje mini, jog vos atvykęs į Briuselį, iš laikinojo reikalų patikėtinio Didžiojoje Britanijoje T. Noraus-Naruševičiaus išgirdo, kad šios valstybės Užsienio reikalų ministerijos Šiaurės departamento direktorius Johnas Duncanas Gregory'is laikėsi pozicijos, jog Lietuva ir Lenkija turi turėti bendrą krašto apsaugos ir užsienio politiką [35, 68]. Santarvės valstybės nuo 1919 m. stengėsi patikimų sąjungininkų užtvaru atskirti dvi pavojingas jų priešininkes, Vokietiją ir Sovietų Sąjungą, o Lietuvą laikė silpna valstybe, galinčia tapti šių įtakos ir tranzito erdve [33, 168]. Taigi bent netiesioginis Lenkijos valdymas Vilniaus krašte, atskiriantis Lietuvą nuo Rusijos, atitiko Santarvės valstybių interesus.

Gegužės 18–19 d. P. Hymansas konsultavosi derybų klausimu Prancūzijos sostinėje. Šios įtakingos Belgijos ir Lenkijos sąjungininkės vaidmuo, sprendžiant Vilniaus klausimą 1919–1923 m., buvo labai stiprus. Kaip jau minėta, 1920–1921 m. P. Hymansui Ženevoje ir Briuselyje talkino net keletas prancūzų, nuolat susirašinėjusių ir su Prancūzijos vyriausybe: P. Chardigny, L. Bourgeois, P. Mantoux, P. Denis.

Lenkijos politinių interesų gynimu buvo ypač suinteresuota tų pačių 1921 m. vasario mėn. jos sąjungininkė tapusi Prancūzija. Jos ministras pirmininkas ir užsienio reikalų ministras A. Briand'as pateikė britų diplomatams siūlymus dėl derybų, kurie vėliau atsirado P. Hymanso projekte: „Labai pageidautina tarp Lenkijos ir Lietuvos įtvirtinti kuo glaudesnius ryšius. Federacinė forma tam atrodo geriausia, bet Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos vyriausybė žino, kokią baimę lietuviai dabar jaučia žodžiui „federacija“. Gal sutiktume abiem pusėms pasiūlyti konvenciją, kuri būtų kvalifikuota kaip unijos sutartis. Žodis „unija“ yra daug mažiau preciziškas nei federacija. Prekybos sutartis turi būti lengvai pataisoma per reliatyviai trumpą laikotarpį“; „Tikiuosi, kai santykiai bus užmegzti, laikas padarys savo darbą“ [42; 19]. A. Briand'as vylėsi, kad jau 1921 m. rudenį pavyks pasiekti susitarimą, nors suprato: Lietuvos vyriausybės požiūris į Lenkiją nesušvelnės [21]. Prancūzų politikas rekomendavo užsienio reikalų ir valstybės karinės apsaugos sritis kuruoti Lenkijai. Jis siūlė pritarti dėl Vilniaus

skyrimo Lietuvos sostine, jei Vilniaus kraštas gaus autonominių statusą, taip pat dėl Klaipėdos perdavimo lietuviams, jei ošte bus užtikrintos teisės Lenkijai.

Federaciją irgi rėmusi Didžiosios Britanijos vyriausybė laikėsi pozicijos, kad pirmiausiai Lenkija turėtų pripažinti Lietuvą *de jure* ir jai perduoti Vilniaus kraštą: „Didžioji Britanija ir Prancūzija už kokią nors federacijos formą, jei ir ne taip pavadintą, tai savo esme. Galima būtų pagalvoti apie preliminarų ir provizorinį [Lietuvos ir Lenkijos – V. B.] susitarimą, numatantį Lietuvai *de jure* ir Vilniaus krašto pripažinimą, Varšuvos schemos pasitelkimą, o toliau ir Klaipėdos krašto perdavimą Lietuvai“ [9] (*). Analogiški teiginiai kartojasi Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministro George'o Curzono instrukcijoje šios valstybės atstovui Tautų Sąjungoje George'ui Dixonui Grahamui: „Prancūzų ir britų vyriausybės laikosi nuomonės, kad federacija savo dvasioje, nors taip nevadinama, atrodo vienintelis būdas išspręsti dabartinį Lietuvos ir Lenkijos ginčą“ [10].

Čia verta priminti, jog Lietuva vienintelė iš Baltijos valstybių dar nebuvo sulaukusi Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Italijos, Japonijos, Belgijos bei daugelio kitų šalių pripažinimo *de jure*. Nors Kaune tikėtasi ir dėta pastangų, kad šis reikšmingas sprendimas būtų priimtas P. Hymanso tarpininkaujamo derybų metu, Santarvės valstybės delse. Prancūzijos vyriausybė ketino pripažinti ne Lietuvos respubliką, o Lietuvos ir Lenkijos federaciją: „šis projektas yra kaip federacijos pradžia be šio žodžio, kurio Lietuva nenori ir kuris, labai gali būti, parengtų pradžią dar glaudesnei abiejų šalių unijai“ [43]. Nepripažinti Lietuvos, kol nesulaukta sėkmės derybose su Lenkija, prancūzus ragino ir P. Hymansas [17].

Lietuvos delegacija dar gegužės 14 d. P. Hymansui ir Lenkijos atstovams pateikė platų memorandumą, kuriame istoriniais, teisiniais, etnografiniais ir ekonominiais argumentais pagrindė teises į Vilniaus kraštą. Lenkijos atsakymas negalėjo suartinti derybininkų – prof. S. Askenazy'is tvirtino, esą „Lietuvos iš tikrųjų visai istorijoje nebuvo, kaip kad lietuviai iš Kaunijos ir Žemaičių vaizduojasi“ [15]. Žinoma, svarus Lenkijos argumentas buvo Vilniaus krašto gyventojų tautinė sudėtis – lenkakalbiai žmonės jame sudarė akivaizdžią daugumą.

Gegužės 20 d. belgų politikas pasiūlė pirmąjį dviejų valstybių susitarimo projektą, neslėpdamas, kad jame daug Santarvės valstybių politikų sumanymų. P. Hymansas iš anksto pabrėžė: dokumentą bus galima taisyti. Šiame projekte į Vilniaus ir Kauno kantonus padalyta Lietuva turėjo sudaryti federaciją su Lenkija. Plačią kultūrinę ir politinę autonomiją turėjusio gauti Vilniaus kantono projektas būtų sutrukdęs šį miestą paversti Lietuvos sostine arba bent lietuvišku politiniu centru ir palikęs jį Lenkijos įtakos sferoje. Kita vertus, jis būtų užkirtęs kelią tiesioginiam Vilniaus krašto prijungimui prie Lenkijos. Autorius rekomendavo Lietuvai įvesti antrąją valstybinę lenkų kalbą, sudaryti karinę ir ekonominę konvencijas su Lenkija, įkurti po lygiai narių turinčias ekonominę ir užsienio politikos tarybas, kuriose sprendimą lemtų balsų dauguma [40]. Lietuviams iš karto kilo daugybė klausimų, pavyzdžiui: kodėl Lietuvos valstybės administraciniai ir valdymo klausimai įtraukti į sutartį su Lenkija? [14]. Lenkijos delegacija, nepritardama numatomam Vilniaus krašto grąžinimui Lietuvai ir siekdama šios besąlygiško prijungimo arba bent akivaizdžios federacijos, taip pat nepalankiai vertino P. Hymanso pateiktą projektą.

Dar daugiau, Lenkijos spaudoje prasidėjo federacijos ir besąlygiško Lietuvos prijungimo šalininkų ginčai. Juos sekę lietuvių žurnalistai atkreipė dėmesį, kad P. Hymanso projekto tezės artimos generolo Alexanderio Babiańskio dvišalio susitarimo pasiūlymams. Pastarasis rugpjūčio mėn. „Eltos“ korespondentui Klaipėdoje netgi konstatavo esąs Briuselyje pateikto projekto

(*) Ačiū istorikui ir diplomatui dr. V. Žaliui, maloniai leidusiam pasinaudoti tyrimams jo sukauptais šaltinių išrašais iš Didžiosios Britanijos nacionalinio archyvo.

autorius, tiesa, rėmęs ir karinę abiejų valstybių sąjungą [45]. Istorikės Reginos Žepkaitės nuomone, prancūzų ir britų politikai vadovavosi jau anksčiau Lenkijos užsienio reikalų ministro E. Sapiehos siūlyta federacinių ryšių su Lietuva schema [49, 149–151].

G. Curzono instrukcijoje G. D. Grahamui paminėta, jog „Hymanso schema yra kompromisas tarp trijų pasiuntinių Varšuvoje pasiūlymo ir mano pažiūrų, įvardytų telegramoje baronui [ambasadoriui Prancūzijoje Charles’iui – V. B.] Hardinge“ [10]. Iš šios citatos aiškėja du įdomūs dalykai. Viena, galima kelti prielaidas, jog Prancūzijos, Didžiosios Britanijos ir Italijos pasiuntiniai Varšuvoje buvo supažindinti su A. Babiańskio pasiūlytu projektu ir jį detalčiai referavo savo valstybių užsienio reikalų ministrams. Antra, nagrinėjant šaltinius susidaro įspūdis, jog net keletas lenkų, britų, prancūzų politikų „savinosi“ šią Lietuvos ir Lenkijos susitarimo schemą, jautėsi svariais jos bendraautoriais.

Tolesnės derybos vyko nervingai, juolab kad Lietuvos delegacija iškart suprato federacinių siūlomų sąjungos pobūdį [13]. Po kelių vangių posėdžių gegužės 25 d. P. Hymansas paklausė abiejų delegacijų, ar šios sutinka pagal jo pateiktą projektą parengti savąjį. S. Askenazy’io vadovaujama delegacija atmetė lietuvių derybininkų gegužės 30 d. pateiktą projektą, kuris siūlė anksčiau neišsivaizduojamai glaudų bendradarbiavimą – tokį, kokio Lietuva dar neturėjo nė su viena valstybe. Jo būtina sąlyga buvo abiejų valstybių pripažinimas viena kitos *de jure*, Vilniaus krašto gražinimas Lietuvai, palankus požiūris į Klaipėdos krašto prijungimą prie jos ir taikios kaimynystės išpareigojimas. Mainais Lietuva sutiko užtikrinti lenkų kultūrinę autonomiją Vilniaus krašte, žadėjo tartis dėl gynybinės karinės sąjungos, pasirašyti Lenkijai palankias prekybos ir tranzito sutartis, užtikrinti galimybę pasiekti Lietuvos uostus sausumos ir jūrų keliais. Lenkijos atstovai savojo projekto nepateikė. Jie neslėpė, kad sutiktų tik su užimtos teritorijos aneksija arba federacine sutartimi su visa Lietuva, o gautąjį projektą laikė pernelyg apribojančiu Lenkijos galias federacijoje.

Nors Lietuvos delegacijai atrodė, jog P. Hymansas esą gavęs griežtą instrukciją užbaigti derybas rezultatyviai [7], tokį tikslą vargu ar buvo galima pasiekti. Dar gegužės mėn. pradžioje, kalbėdamasis su E. Drummondu, šis Tautų Sąjungos Tarybos narys konstatavo, kad galimybės pasiekti susitarimą nedidelės. Jis skundėsi savo keblia padėtimi – esą iš tikrųjų derybos vyksta tarp Londono ir Paryžiaus, ir jis apie jų rezultatus sužino tik iš kitų šaltinių, tad norėtų garantijų, kad projektas, kurį jis pateiks, būtų palaikytas Didžiosios Britanijos ir Prancūzijos – tada jis galėtų efektyviai veikti [8]. Tas pačias mintis derybų tarpininkas pakartoto ir gegužės 25 d. pranešime, skirtame E. Drummondui. Belgų politikas buvo įsitikinęs, kad nė viena pusė nesiryš pasitraukti iš derybų, bet koreguodami mėgins priartinti projektą prie savo lūkesčių. P. Hymansas laikėsi nuostatos, kad jo pasiūlyta susitarimo schema užtikrina abiejų valstybių apgintų interesų pusiausvyrą, tad nuolaidos bet kuriai iš jų šią pažeistų [16]. Jis kreipėsi į Prancūzijos, Didžiosios Britanijos ir Italijos vyriausybes, prašydamas paremti Lietuvai ir Lenkijai pateiktąjį susitarimo projektą.

Prancūzijoje į šį prašymą buvo atsižvelgta – ne tik jos laikinasis reikalų patikėtinis Kaune, bet ir pasiuntinys Varšuvoje, tiek surengdami po diplomatinį demaršą, tiek ir neoficialiai rūpinosi įtikinti abiejų valstybių politikus priimti kompromisinį sprendimą [18]. Didžiosios Britanijos vyriausybė neketino nuolaidžiauti Lenkijai: „Askenazy’is klysta, galvodamas, kad Santarvė pritaro bet kokiam ypatingam klausimo sprendimui“ [10]. Nenuolaidi Lenkijos laikysena buvo savaip naudinga jos derybų partnerei Lietuvai, nes P. Hymanso projekto įgyvendinimas būtų kėlęs pavojų jos valstybingumui.

Po paskutinio birželio 3 d. įvykusio posėdžio abi skeptiškai nusiteikusios delegacijos sutiko apsvarstyti P. Hymanso projektą. Tiesa, lietuviai pabrėžė, kad toks sutikimas nereiškia

gautojo dokumento atskirų punktų priėmimo – ketino bent dalies jų atsisakyti. Rytojaus dieną dar susitikusios karaliaus Alberto I surengtame priėmime abi delegacijos išvyko. Derybos nutrūko, bet nė viena delegacija oficialiai nekonstatavo pasitraukimo. Akivaizdu, kad nei abiejų derybose dalyvavusių valstybių atstovai, nei jų tarpininkas negalėjo džiaugtis pirmojo projekto svarstymo rezultatais.

ANTRASIS PROJEKTAS: NEPRIIMTINAS KOMPROMISAS

Dar vasarą Didžiosios Britanijos pasiuntinys Baltijos valstybėse Ernestas Wiltonas konstatavo, kad jokia Lietuvos vyriausybė negali priimti P. Hymanso projekto dėl viešosios nuomonės spaudimo [20]. Tokias pat naujienas Prancūzijos vyriausybei perdavė ir šios valstybės atstovas Kaune Gabrielius Padovanis [19; 22; 23; 26]. Lietuviška spauda, ne tik valstybės dienraštis *Lietuva*, bet ir opoziciniai laikraščiai, nuolat sekė ir skelbė naujienas iš Briuselio, o ypač kruopščiai analizavo susitarimo projektą. Plačiai jį svarstė opozicijoje valdančiajam krikščionių demokratų blokui buvusių kairiųjų ir dešinėsios Tautos pažangos partijos atstovai, pabrėžę, jog susitarimas su Lenkija grėstų Lietuvai suverenumo netektimi ir tik sąlyginai grąžintų Vilniaus kraštą. Dar metams nuo Nepriklausomybės kovų nepaėjus, vargu ar buvo galima tikėtis lietuvių politikų ir visuomenės paramos galimoms didelėms politinėms nuolaidoms Lenkijai: „visas pavasaris ir vasara 1921 m. pritvinko tokio nerimo, visokių bėgštamų ir gandų sklidimo“; „padorus pilietis nebegalėjo hymansininku dėtis“ [39, 42; 38, 303]. Lenkijos vyriausybė laikėsi pozicijos, jog ji verčiama daryti pernelyg dideles nuolaidas, kliudančias įgyvendinti valstybės siekį integruoti Vilniaus kraštą. Dėl šios priežasties tolesnės derybos grėšė tapti sudėtinga šachmatų partija, kurios tikslas – išprovokuoti partnerę ir kartu priešininę pasitraukti, prisiimant ir visą kaltę dėl rengiamo susitarimo sužlugdymo.

Birželio 28 d. Tautų Sąjungos Taryba parėmė P. Hymanso pasiūlytą susitarimo projektą: paragino tęsti derybas ir rekomendavo abiem valstybėms užmegzti konsulinis santykius. W. Witoso vadovaujamas Lenkijos ministrų kabinetas pasiūlė, kad derybose dalyvautų ir Vilniaus krašto delegacija. Kaip Varšuvoje ir tikėtasi [41, 19], K. Griniaus vyriausybė pranešė Tautų Sąjungos Tarybai, kad su šiuo siūlymu nesutinka, tačiau pasirengusi toliau dalyvauti dvišalėse derybose. Liepos mėn. pabaigoje, kviesdamas abiejų valstybių atstovus vėl susitikti rugpjūčio 25 d., šįkart Ženevoje, šis belgų politikas, ko gero, juto, jog susitarti bus ypač sunku.

Ne tik Tautų Sąjungos Taryba, bet ir Santarvės šalių vyriausybės ieškojo būdo motyvuoti abi delegacijas deryboms. Kaune ir Varšuvoje rugpjūčio ir rugsėjo mėnesiais britų ir prancūzų diplomatai surengė oficialių diplomatinių demaršų, skatindami Lietuvos ir Lenkijos vyriausybes geranoriškiau bendradarbiauti. Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministras G. Curzonas rugpjūčio mėn. pradžioje paskatino pavaldinius kartu su Lietuvos laikinuoju reikalų patikėtiniu Londone T. Norumi-Naruševičiumi išsamiai aptarti, kokie P. Hymanso projekto teiginiai nepriimtini lietuviams. Gavęs iš britų šią informaciją, belgų politikas ėmėsi rengti naują susitarimo projektą.

Naujas derybų etapas prasidėjo rugsėjo 3 d. Ženevoje, vykstant net pusantrą mėnesio trukusiai 14-ajai Tautų Sąjungos Tarybos sesijai. Lietuvos delegacijai ir vėl vadovavo E. Galvanauskas, joje dar dirbo T. Norus-Naruševičius, O. Milašius ir V. Sidzikauskas. Lenkijos delegacijai vadovavo S. Askenazy'is. P. Hymansas joms pateikė antrąjį, atnaujintą, susitarimo projektą.

Dokumento turinys akivaizdžiai rodė autoriaus pastangas atsižvelgti į mažesnėsios derybų partnerės interesus. Politikas atsisakė ankstesnio sumanymo padalyti Lietuvą į Vilniaus ir Kauno kantonus. Tautų Sąjungos Tarybos įgaliojinius siūlė prijungti Vilniaus kraštą prie šios

valstybės suteikiant autonominių statusą ir užtikrinant plačią autonomiją su teise turėti savo parlamentą ir vietos kariuomenę. Be to, jis nurodė, kad iš Vilniaus krašto turės būti išvesta visa Lenkijos kariuomenė. Taigi antrajame projekte ginčytiną teritoriją numatyta artimiau susieti su Lietuva. Lenkų kalba turėjo tapti antrąja valstybine tik Vilniaus krašte. Nepaisant to, abiejų šalių tarpusavio santykių klausimai buvo reglamentuoti lygiai taip pat, kaip ir ankstesniajame projekte: jo įgyvendinimas ir toliau reiškė federacinės valstybės sukūrimą. P. Hymansas pabrėžė, kad nesiūlo abiem valstybėms tobulinti, keisti projektą – tik priimti arba atmesti. Šiuolaikiniai lietuvių istorikai laikosi nuostatos, kad jis pateikė didžiausią tuomet įmanomą politinį kompromisą, palankiausią tarp visų iki tol svarstytų Vilniaus klausimo sprendimų [48, 102].

Vis dėlto Lietuvos delegacija rugsėjo 12 d. pasiūlė keletą reikšmingų pataisų dėl Vilniaus krašto autonomijos: jo parlamentui suteikti kompetenciją tik administraciniais, švietimo ir tikybos klausimais, o ne vietinės įstatymdavystės galią, neįkurti atskirų jo karinių pajėgų. Į šiuos pasiūlymus nebuvo atsižvelgta. Lenkijos vyriausybei naujasis projektas atrodė nesvarstytinas. Ji įžvelgė šiame dokumente Vilniaus krašto netekties pavojų, tad rugsėjo 10 d. instrukcijoje S. Askenazy'is ragino vilkinti derybas ir provokuoti Lietuvą pasitraukti [49, 153].

Naujasis P. Hymanso projektas jau buvo svarstomas ne tik su abiem delegacijomis, bet ir su visa Tautų Sąjungos Taryba. Joje dirbęs belgų politikas galėjo dalintis atsakomybe dėl tolesnės derybų eigos. Institucijos posėdžiuose rugsėjo 19–20 d. lenkų ir lietuvių diplomatus stengėsi įtikinti ir kiti jos nariai – Didžiosios Britanijos, Prancūzijos, Ispanijos atstovai Arthuras Jamesas Balfour'as, L. Bourgeois, José María Quiñones de Leónas. Tautų Sąjungos Taryba pritarė naujam projektui jau rugsėjo 20 dieną. Ji noriai rėmė Didžioji Britanija, gerokai pasyviau – Prancūzija, nes A. Briand'as laikė antrąjį P. Hymanso projektą pernelyg nuolaidų Lietuvai. Tautų Sąjungos Tarybos pirmininkui L. Bourgeois paprašius, kad Prancūzijos vyriausybė tarpininkautų Lenkijoje, skatindama didesnę jos delegacijos geranoriškumą derybose, A. Briand'as atsakė, kad „Prancūzijos vyriausybė neintervenuos Varšuvoje, kad primestų sąlygas, priešingas Lenkijos interesui ir bendrai Prancūzijos interesams“ [25]. Pats belgų politikas laikėsi nuostatos, jog jį atmetus, Tautų Sąjungos Taryba turėtų atsisakyti tarpininkavimo Vilniaus klausimu.

Lietuvos vyriausybė 1921 m. rudenį jautėsi patekusi į keblią padėtį: turėjo rinktis tarp nepriimtinių nuolaidų arba politinės izoliacijos pavojaus. Stiprėjo ir deryboms priešiška lietuvių visuomenės reakcija. „Lietuvos vyriausybė lyg riešutas, pateko į spaustukus“, – taip atsiminimuose tuometinę situaciją apibūdino šios šalies delegacijos vadovas E. Galvanauskas [32, 194]. Lietuvos Steigiamasis Seimas rugsėjo 25 d. nepalankiai įvertino antrąjį P. Hymanso projektą, jam pasipriešino visos valstybės politinės partijos. Nepaisant to, spalio ir lapkričio mėn. sandūroje Kaune įvykusioje Lietuvos diplomatų konferencijoje po ilgai trukusių debatų dauguma pritarė E. Galvanausko pozicijai, kad derybas reikia tęsti: „Atmetus <...> projektą, lyg ir nustoja ryšiai su pasauliu ir ji nustoja juridinės pagalbos“ [24]. Viltasi, kad tolesnis Lietuvos dalyvavimas sustiprins valstybės tarptautinį autoritetą, padės sulaukti pripažinimo *de jure*, atgauti Vilniaus kraštą ir valstybės sostinę. Be to, Lietuvos vyriausybė tikėjosi, kad tęsiant derybas arba įgyvendinant susitarimą, pavyks paveikti jo turinį. Kita vertus, faktiškai abi valstybės ketino toliau dalyvauti derybose ne tam, kad jas užbaigtų pasiūlytuojau susitarimu, o tam, kad patektų į galutinį akligatvį.

Ko gero, visuomenės politinis spaudimas Lietuvoje buvo didesnis nei Lenkijoje, tad sunku įsivaizduoti, kiek buvo realių galimybių jį įgyvendinti. Lapkričio 25 d. Kaune netgi įvyko ginkluotas pasikėsinimas į vieną nuosekliausių tolesnių derybų šalininkų – E. Galvanauską. Netrukus, gruodžio 3 d., Lietuvos vyriausybė priėmė sprendimą toliau jose nebedalyvauti.

Gruodžio 24 d. užsienio reikalų ministro pareigas laikinai ėjęs P. Klimas, padėkojęs P. Hymansui už kantrias pastangas išspręsti Vilniaus klausimą, telegrama oficialiai pranešė Tautų Sąjungos Tarybai apie Lietuvos pasitraukimą iš derybų. Jau netrukus, 1922 m. sausio 13 d., jos buvo oficialiai nutrauktos. Padėtis Vilniaus krašte irgi keitėsi – prieš kelias dienas ten įvyko rinkimai į vadinamosios Vidurio Lietuvos Seimą, kuris vasario 20 d. priėmė rezoliuciją dėl prisijungimo prie Lenkijos. Nepaisydama Lietuvos protestų [27], Tautų Sąjungos Taryba priėmė rekomendaciją panaikinti neutraliąją zoną tarp Lietuvos ir Lenkijos ir išvesti tarp jų naują demarkacijos liniją. Vilniaus problema, „paskutinė kliūtis Europos valstybių pacifikacijai“ [4], išliko per visą tarpukario laikotarpį.

Belgijos užsienio reikalų ministras P. Hymansas, jau po kelerių metų, 1928 m. gegužės mėn. pradžioje, priimdamas įteikti skiriamuosius raštus atvykusį pirmąjį Lietuvos pasiuntinį Briuselyje P. Klimą, vos pradėjęs pokalbį nejučiomis greit grįžo prie Vilniaus klausimo. Jį vis dar mėginta spręsti ir vyko nauji abiejų valstybių susitikimai, tarpininkaujant Tautų Sąjungos Tarybai. Tiesa, nenuolatinė jos narė Belgija nuo 1927 m. gruodžio mėn. jau nebedalyvavo nepabaigiamame bandymų sutaikyti dvi kaimynines valstybes procese. 1928 m. gegužę klausydamasis naujai paskirto pasiuntinio Briuselyje P. Klimo pasakojamų naujienų Vilniaus klausimu, į kurias šis nepamiršo įterpti komplimento „vienas iš geriausių tos bylos žinovų“, P. Hymansas tik nusišypsojo ir „padarė greičiau skeptišką gestą“ [28]. Jau pirmojo diplomatinio apsilankymo Briuselyje metu P. Klimas iš Belgijos užsienio reikalų ministerijos pareigūnų, politikų ir šiame mieste akredituotų diplomatų išgirdo, kad antrojo projekto atmetimas buvo labai skaudus P. Hymansui. Vėliau jis Lietuvos pasiuntiniui yra užsiminęs: „Iš tikrųjų aš norėjau gero tik Jums; visos mano simpatijos buvo tik Jūsų pusėje“ [39, 44].

IŠVADOS

1. Akivaizdu, kad P. Hymansas tarpininkavimo nesėkmę patyrė ne dėl savo manierų ar sukauptų žinių Vilniaus klausimu stokos. Naujųjų valstybių kūrimosi procesas Pirmojo pasaulinio karo metais ir iš karto po jo paskatino ir naujų tautinių valstybių Europoje atsiradimą. Vis dėlto kaimyninių kraštų bendros istorinės patirties багаžas, per šimtmečius kintantis žemyno etnografinis žemėlapis lėmė, jog skausmingos kaimyninių šalių akistatos – teritorinių ginčų ir nesutarimų dėl sienų – išvengti nepavyko. Juose lengviau sekdavosi laimėti stipresniosioms ir solidesnė tarptautinę paramą turėjusioms valstybėms.

2. Nors 1921 m. Briuselyje ir Ženevoje vykusių Lietuvos ir Lenkijos derybų metu parengti susitarimo projektai yra siejami su P. Hymanso pavarde, jis konsultavosi su daugeliu britų, prancūzų, belgų politikų, diplomatų ir šiems talkinusių kariškių. Akivaizdu, jog užkulisiuose aktyviai veikė Prancūzijos ir Didžiosios Britanijos užsienio reikalų ministrai, patys jautęsi pirmojo P. Hymanso projekto bendraautoriais. Didelę įtaką jo atsiradimui turėjo šių valstybių pasiuntiniai Varšuvoje, o per juos – ir Lenkijos užsienio reikalų ministerija, ir įtakingi lenkų kariškiai.

3. Tokie sudėtingi, kone šachmatų pato situacijai artimi teritoriniai ginčai, kaip Vilniaus klausimas, buvo kone neišsprendžiami, nepakenkiant bent vienos iš dviejų oponentų interesams. Ieškodamas išeities P. Hymansas dėjo didžiules pastangas, pasitelkė visus derybininko įgūdžius ir didžiulį taktą, siekdamas tinkamai atstovauti Tautų Sąjungos Tarybai. Jis stengėsi įsiklausyti ir į didžiųjų Europos valstybių, ir į abiejų derybų dalyvių argumentus, nevengdavo sudrausti nė vienos diktuoti savo valią pamėgindavusios pusės.

4. P. Hymansas ieškojo būdų ir stabilizuoti Lenkijos santykius su Lietuva, ir įgyvendinti lietuvių norą susigrąžinti numatytąją valstybės sostinę. Vis dėlto iškilus belgų politikas

pirmiausiai rūpinosi Pirmojo pasaulinio karo laimėtojų svarbios partnerės – Lenkijos – sustiprinimu. Paradoksalu, tačiau šiai valstybei akivaizdžiai palankūs siūlomi kompromisai, faktiškai turėję užtikrinti jos dominavimą abiejų valstybių federacijoje, neatitiko lenkų politinių ambicijų ir geopolitinės vizijos.

Gauta 2017 10 09

Priimta 2018 02 21

Šaltiniai ir literatūra

- [1] 1920 11 25 Prancūzijos URM Politikos ir komercijos departamento direktoriaus E. Peretti de la Rocca telegrama Prancūzijos prefektui Klaipėdos krašte G. Petisné, Paryžius. *AMAEEF*, Lituanie, d. 18, f. 91–92.
- [2] 1921 03 24 Tautų Sąjungos laikinosios karinės kontrolės komisijos pirmininko pulk. P. Chardigny pranešimas P. Hymansui ir L. Bourgeois, Varšuva. *AMAEEF*, Lituanie, d. 19, f. 253.
- [3] 1921 04 05 P. Hymanso telegrama Tautų Sąjungos gen. sekretoriui E. Drummondui, Briuselis. *AMAEB*, Correspondence politique 1919–1939, d. 10714, Vol. 2.
- [4] 1921 04 06 O. Milašiaus paaiškinimas A. Briand'ui, Paryžius. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 180, l. 60.
- [5] 1921 04 20 Lietuvos ir Lenkijos derybų protokolai, Briuselis. *AMAEB*, Correspondence politique 1918–1940, d. 10714, Vol. 2.
- [6] 1921 04 24 P. Hymanso laiškas Lenkijos pasiuntiniui Briuselyje W. Sobańskiui, Briuselis. *AULB*, P. Hymanso fondas, b. 210.
- [7] 1921 04 29 P. Klimo pranešimas J. Purickiui, Briuselis. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 129, l. 87.
- [8] 1921 05 04 E. Drummond to Balfour, Brussels. *Public Record Office* (toliau *PRO*), Foreign Office (toliau *FO*), 371, 6799, N 5613, p. 229–232.
- [9] 1921 05 04 Foreign Office to G. Graham Brussels, London. *PRO*, *FO*, 371, 6799, N 5371, p. 165–167.
- [10] 1921 05 10 G. Curzono instrukcija G. Grahamui, Londonas. *AULB*, Hymanso fondas, b. 209.
- [11] 1921 05 11 Lietuvos delegacijos 26 posėdžio protokolai, Briuselis. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 130, l. 61.
- [12] 1921 05 13 P. Klimo telegrama Lietuvos užsienio reikalų ministerijai, Briuselis. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 128, l. 156.
- [13] 1921 05 14 P. Klimo pranešimas J. Purickiui, Briuselis. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 129, l. 39.
- [14] 1921 05 21 P. Klimo pranešimas J. Purickiui, Briuselis. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 130, l. 46.
- [15] 1921 05 23 P. Klimo pranešimas J. Purickiui, Briuselis. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 130, l. 50.
- [16] 1921 05 25 P. Hymanso pranešimas E. Drummondui, Briuselis. *AMAEB*, Correspondence politique 1918–1940, d. 10714, Vol. 2.
- [17] 1921 05 30 Prancūzijos ambasadoriaus Belgijoje P. de Margerie pranešimas A. Briand'ui „A. s. de la reconnaissance éventuelle de la Lituanie“, Briuselis. *AMAEEF*, Lituanie, d. 7, p. 17.
- [18] 1921 06 01 A. Briand'o telegrama diplomatinėms atstovybėms Varšuvoje, Briuselyje, Londone ir Romoje, Paryžius. *AMAEEF*, Lituanie, d. 21, f. 56–57.
- [19] 1921 06 02 G. Padovano pranešimas A. Briand'ui „A. s. De l'acceptation du projet du M. Hymans“, Kaunas. *AMAEEF*, Lituanie, d. 21, f. 6–7 v.
- [20] 1921 06 10 Prancūzijos pasiuntinio Latvijoje de Martelio telegrama Užsienio reikalų ministerijai, Ryga. *AMAEEF*, Lituanie, d. 21, p. 65.
- [21] 1921 06 27 A. Briand'o instrukcija Sąjungininkų generaliniam komisarui Klaipėdoje G. Petisné, Paryžius. *AMAEEF*, Correspondence politique et commerciale, Europe 1918–1940, Memel, d. 2, f. 102, 103.

- [22] 1921 08 18 G. Padovano pranešimas A. Briand'ui „A. s. Conceptions politiques lituaniennes“, Kaunas. *AMAEF*, Lituanie, d. 21, 176–177.
- [23] 1921 09 22 G. Padovano pranešimas A. Briand'ui „Les débats en cours de la Constituante lituanienne“, Kaunas. *AMAEF*, Lituanie, d. 21, f. 284–285v.
- [24] 1921 11 01 Lietuvos diplomatų konferencijos 11 posėdžio protokolas, Kaunas. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 118, l. 86.
- [25] 1921 11 25 A. Briand'o telegrama Tautų Sąjungos Tarybos nariui L. Bourgeois, Paryžius. *AMAEF*, Lituanie, d. 21, f. 305.
- [26] 1921 12 08 G. Padovano pranešimas A. Briand'ui „A. s. Rejet du projet Hymans“, Kaunas. *AMAEF*, Lituanie, d. 22, f. 127.
- [27] 1921 12 24 Lietuvos vyriausybės telegrama Tautų Sąjungos Tarybai, Kaunas. *UNAG*, R580, 11, 1858, 6596.
- [28] 1928 05 11 P. Klimo pranešimas A. Voldemarui „Įteikimas kredencialų Belgijos karaliui ir oficialiai vizitai Bruselyje“, Paryžius. *LCVA*, f. 383, ap. 7, b. 795, l. 35.
- [29] ABROMAITIS, Audrius. Kaip kito požiūris į Lenkiją: Lietuvos viešoji nuomonė 1920–1923 metais. *Darbai ir dienos*, 2004, Nr. 40, p. 213–225.
- [30] BUKAITĖ, Vilma. *Lietuvos Respublikos politiniai ir diplomatiniai santykiai su Prancūzija 1919–1940 m.* Daktaro disertacija. Vilnius: Vilniaus universiteto I-kla, 2013, p. 84–86.
- [31] GAIGALAITĖ, Aldona. Dr. Juozo Purickio veikla siekiant Lietuvos tarptautinio pripažinimo. *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*. Kaunas: Šviesa, 1999, p. 39–69.
- [32] GALVA, Gediminas. *Ernestas Galvanauskas: politinė biografija*. Čikaga: Akademinė skautijos I-kla, 1982. 440 p.
- [33] GUESLIN, Julien. *La France et les Pays Baltes de 1918 à 1923: Mémoire de Maîtrise sous la direction de M. R. Frank*. Paris, Université de Paris I-Panthéon-Sorbonne, juin 1996. Paris, Université de Paris I-Panthéon-Sorbonne, juin 1996. 202 p.
- [34] HYMANS, Paul. *Mémoires*. Bruxelles: Éditions de l'Institut de sociologie Solvay, 1958. 1058 p.
- [35] Iš 1919–1922 metų dienoraščio. *Petras Klimas: visada ieškojau Lietuvos*. Vilnius: Lietuvos nacionalinė Martyno Mažvydo biblioteka, 2017. 263 p.
- [36] YEARWOOD, Peter J. *Guarantee of Peace: The League of Nations in British Policy 1914–1925*. Oxford: Oxford University Press, 2009. 432 p.
- [37] KASPARAVIČIUS, Algimantas. Mykolo Sleževičiaus profilis Lietuvos užsienio politikoje. *Lietuvos užsienio reikalų ministrai 1918–1940*. Kaunas: Šviesa, 1999, p. 197–225.
- [38] KLIMAS, Petras. *Iš mano atsiminimų*. Vilnius: Lietuvos enciklopedijų redakcija, 1990. 408 p.
- [39] KLIMAS, Petras. *Lietuvos diplomatinėje tarnyboje*. Vilnius: Mintis, 1991. 185 p.
- [40] Lietuvos ir Lenkijos pirmasis susitarimo projektas. *AMAEB*, Correspondence politique 1918–1940, d. 10714, Vol. 2.
- [41] ŁOSSOWSKI, Piotr. *Stosunki Polsko-Litewskie 1921–1939*. Warszawa: Instytut Historii PAN, 1997. 388 p.
- [42] M. Briand à lord Hardinge de Penthurst, le 26 04 1921. *Documents diplomatiques français 1921*. Vol. 1. Paris: Peter Lang, 2004, p. 512.
- [43] M. Laroche à M. Berthelot, Paris, le 28 mai 1921. *Documents diplomatiques français 1921*. Vol. 1. Paris: Peter Lang, 2004, p. 628.
- [44] Oskaras Milašius P. Klimo dienoraštyje. *Metmenys*, 1977, Nr. 34, p. 121.
- [45] Pasikalbėjimas su Babianskiu. *Lietuva*, 1921, Nr. 171.
- [46] SMETS, Paul R. *Paul Hymans, 1865–1941: un authentique homme d'État*. Bruxelles: Racine, 2015. 486 p.

- [47] VEILENTIENĖ, Audronė. Nepriklausomybė ar unija? Steigiamojo Seimo požiūris į santykius su Lenkija. *Istorija*, 2004, t. 76, Nr. 4, p. 30–38.
- [48] VILKELIS, Gintautas. *Lietuvos ir Lenkijos santykiai Tautų Sąjungoje*. Vilnius: Versus aureus, 2006. 230 p.
- [49] ŽEPKAITĖ, Regina. *Diplomatija imperializmo tarnyboje: Lietuvos ir Lenkijos santykiai 1919–1939 m.* Vilnius: Mokslas, 1980. 313 p.
- [50] ŽEPKAITĖ, Regina. *Lietuva tarptautinės politikos labirintuose (1918–1922)*. Vilnius: Mintis, 1973. 193 p.

VILMA BUKAITĖ

Paul Hymans' Forgotten Negotiations: The Dispute over the Vilnius Region in Brussels and Geneva in 1921

Summary

The dispute over the Vilnius Region was one of the most complicated political issues of the interwar period. Politicians of the Republic of Lithuania (1918–1940) proclaimed Vilnius the country's capital. However, the authorities of neighbouring Poland treated Vilnius and the surrounding areas as an inseparable part of their state. Thus, in April 1919 and in October 1920 Polish troops occupied the territory. The dispute was long negotiated by the Council of the League of Nations. Authorised by the League, the well-known Belgian politician Paul Hymans mediated the negotiations between Lithuania and Poland in 1921. Two projects for the resolution of this issue were linked to his name. Paul Hymans' archive at the Université Libre de Bruxelles and related materials from the archive of the Ministry of Foreign Affairs of France document consultations with numerous French, British, and Belgian politicians, diplomats, and the militaries. George Curzon, British Foreign Secretary, and Aristide Briand, Minister of Foreign Affairs of France, were actively involved in the formulation of the projects of the resolution. Hymans' first resolution noted a great impact of Poland for it was closely related to the agreement proposed by Alexander Babiański, a left-wing Polish general. A proposal for a federal state, most likely based on this project, was sent from Warsaw to London and Paris by the envoys of the Entente states. However, it was unacceptable to the right-wing government of Poland, which proposed an unconditional incorporation of Lithuania. Slightly changed, Hymans' second resolution was to some extent more beneficial to Lithuania and therefore even less acceptable to Poland, and caused significant dissensions in both states. The negotiations tended to the loss of independence of Lithuania, and the government of Lithuania was the first to abandon these later in 1921. Hymans successfully negotiated the separation of the Malmedy region from Germany and its annexation to Belgium; he also took a part in defining the international status of the Scheldt River (Dutch: *Schelde*) in France, Belgium, and the Netherlands. He participated in the process of the consolidation of political and trade relations with France and especially with Luxembourg and the Netherlands. Meanwhile, his negotiations for Lithuania and Poland had failed. In his memoirs, this mission was mentioned only fleetingly, as though deemed to be forgotten.

Keywords: Republic of Lithuania, Republic of Poland, Paul Hymans, project, negotiations